

**ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**
Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

**ЗАПОРІЗЬКЕ ОБЛАСНЕ ТОВАРИСТВО ДОСЛІДНИКІВ ІСТОРІЇ І
КУЛЬТУРИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ТА СВІТОВА ПОЛІТИКА:
НОВІ ТРЕНДИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МИНУЛОГО**

Збірник наукових праць

Запоріжжя
ЗНУ
2024

**БОРОТЬБА ЗА ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.
ГЕНОЦИДОМ ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

У статті досліджено етапи, які пройшов процес визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом на міжнародному рівні. Встановлено, що за радянських часів тільки українська діаспора різних країн проводила пам'ятні заходи з шанування жертв Голодомору, засудження його організаторів і закликом до міжнародної спільноти визнати його геноцидний характер. З'ясовано, що нерішуча та непослідовна політика українського політикуму стала однією з причин ігнорування світовим співтовариством проблеми Голодомору 1932-1933 років. Зроблено висновок, що визнання іноземними державами Голодомору 1932-1933 років. геноцидом українців пошвавилось після 24 лютого 2022 року.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, міжнародне визнання, міжнародна політика.

The article examines the stages of recognizing the Holodomor of 1932-1933 as genocide at the international level. It was established that during Soviet times, only the Ukrainian diaspora of various countries held commemorative events honoring the victims of the Holodomor, condemning its organizers and calling on the international community to recognize its genocidal character. It was established that the indecisive and inconsistent policy of the Ukrainian political community was one of the reasons for the global community to ignore the Holodomor problem of 1932-1933. It was concluded that the recognition by foreign countries of the Holodomor of 1932-1933 as a genocide of Ukrainians revived after February 24, 2022.

Keywords: Holodomor, genocide, international recognition, international politics.

Тема Голодомору 1932-1933 рр. продовжує залишатися досить чутливою не тільки всередині українського суспільства, але й у міжнародних відносинах України. Повномасштабне вторгнення росії в Україну розкрило справжню сутність сучасної російської влади, російської армії та російського суспільства загалом. Все більше політиків, громадських діячів, учених, пересічних громадян у всьому світі починають розуміти, для чого В. Путін весь час наполягав на спадкоємності імперської, радянської і сучасної російської державності та чому таке важливе міжнародне визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом українського народу. Непокаране зло завжди повертається. Відсутність консолідованої міжнародної позиції щодо засудження організованого 90 років тому радянською владою Голодомору-геноциду українського народу стала одним з стимулів вчинення сучасною росією військової агресії проти України. Доречним є з'ясування причин, які перешкоджають визнанню міжнародною спільнотою здавалося б вже переконливо доведених і документально підтверджених фактів.

Першим класифікував Голодомор 1932-1933 рр. як складову радянського геноциду проти української нації Р. Лемкін – автор самого терміну та міжнародної Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р. У доповіді, виголошеній ним 1953 р. на відзначенні 20-річчя Великого Голоду, зазначалося, що радянський геноцид в Україні складався з 4 стадій: знищення інтелігенції – мозку нації (у 1920-1930-х рр.), знищення національної церкви – душі нації (УАПЦ 1 1926-1932 рр.), знищення значної частини селянства – хранителів національного духу (Голодомор), фрагментація українського народу через депортації та переселення [1, с. 74-75].

На відміну від Голокосту – нацистського винищення євреїв під час Другої світової війни, для кваліфікації якого й було сформульовано термін геноцид, мало хто знав про Голодомор поза межами України, а публічно згадували про нього тільки представники української діаспори – свідки або жертви тієї трагедії. На думку культурсоціолога, знаного дослідника явища культурної травми Д. Александера, феномен Голокосту криється у його гласності. Численні репортажі у пресі та кінохроніка про звільнені концтабори наочно продемонстрували всьому світу цілеспрямоване винищення євреїв нацистами. А постійне наголошення в медіа на стражданнях саме єврейських жертв інтегрувало Голокост у життєвий досвід навіть віддалених від нього у часі та просторі людей [2].

Багатомільйонні жертви українського Голодомору такої можливості не мали, адже радянська влада не просто замовчувала голод, але й заперечувала його. Хоча у вересні 1933 р. представник уряду УНР на еміграції О. Шульгін повідомляв керівникам Ліги Націй про голод в Україні, а прем'єр-міністр Норвегії Й. Л. Мовінкель на таємному засіданні Ліги Націй з цього питання пропонував надати допомогу Україні. Проте цю пропозицію підтримали тільки Ірландія, Італія та Німеччина, а більшість країн (11) проголосували проти з мотивацією про неможливість втручання у внутрішні справи Радянського Союзу, який не є членом Ліги Націй. Аргументацію такої позиції можна знайти в одному з офіційних документів МЗС Сполученого королівства: «Це правда, що ми маємо певний обсяг інформації про голод на Півдні Росії... Ми не хочемо, однак, її обнародувати, оскільки це образило б радянський уряд і завдало б шкоди нашим стосункам із ним» [3]. Таким чином, сповідуючи принципи *realpolitik*, провідні західноєвропейські держави, перш за все Великобританія та Франція, прем'єр-міністр якої Е. Ерріо публічно заперечував голод в Україні, залишили українських селян з ним наодинці. Десятиліття потому, у 1941-1943 рр. нацистська окупаційна влада організувала широку пропагандистську кампанію про голод 1932-1933 рр. в Україні, вочевидь, щоб переключити увагу міжнародної громадськості з своїх злочинів проти людяності на аналогічні радянського режиму, а також для розширення кола своїх прихильників серед українців. Хоча заради справедливості треба зазначити, що саме у 1941-1943 рр. в Україні вперше пройшли заходи з увічнення пам'яті жертв Голодомору: збори мешканців сіл, жалобні панахиди, встановлення пам'ятних хрестів, висадження біля них калини й квітів. Статус переможця у Другій світовій війні дозволив

Радянському Союзу табувати протягом десятиліть тему Голодомору не тільки для радянського суспільства, але й для міжнародного співтовариства.

УРСР, як член-співзасновник ООН, хоча й мала статус міжнародної правосуб'єктності, проте в її керівництві не знайшлося людей, які б визнали штучний характер голоду навіть усередині країни, не те що на міжнародній арені. Більше ніж через півстоліття, 1987 р. у доповіді до 70-річчя утворення Радянської України перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький згадав про голод 1933 р., але не про його спланованість. Незалежна українська держава визнала Голодомор, тобто штучність голоду 1932-1933 рр., на офіційному рівні у 1993 р., коли президент Л. Кравчук підписав Указ «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні», а на Михайлівській площі у Києві відкрили пам'ятний знак «Жертвам Голодомору 1932–1933 року». Наступним кроком стало встановлення у 1998 р. президентським указом щорічного «Дня пам'яті жертв голодоморів». Український парламент кваліфікував Голодомор геноцидом у постанові «Про Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років». Але надати офіційну – на найвищому державному рівні і від імені усіх гілок влади в Україні належну політико-правову оцінку Голодомору, як передбачалося у постанові Верховної Ради України від 15 травня 2003 р. [4], вдалося тільки у 2006 р. в Законі України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Це визнання відбулося вже після того, як це зробили на державному рівні сім країн: Естонія (1993), Австралія (1993), Канада (2003), Угорщина (2003), Ватикан (2004), Литва (2005), Грузія (2005).

Протягом усього повоєнного періоду українська діаспора на різних континентах не полишала спроб привернути увагу світу до масової загибелі українців внаслідок Голодомору 1932–1933 рр., використовуючи для цього сторінки діаспорної преси, окремі видання, пам'ятні заходи до роковин трагедії. Серед таких видань слід згадати: «Стежками на Голготу» ч.1: «Винищення на Україні мільйонів людей терором та штучним голодом в 1929–1933 рр.» Д. Солов'я (1952); «Чорні справи Кремля: Біла книга»: англomовний довідник у 2-х томах (1953, 1955); «Голод на Україні в світлі урядових даних» Р. Млиновецького (1958); «Голод 1933 року в Україні: свідчення про винищення Москвою українського селянства»: збірник статей за редакцією Ю. Семенка (1963) та інші. Організовані діаспорою у 1950-1960-х рр. масові зібрання з вшанування жертв Голодомору приймали відозви до українців з закликом заявити на весь світ про злочинну московську політику в Україні. З 1982 р. створений у Торонто Український дослідний центр голоду почав збирати документи та матеріали від очевидців Голодомору: українців, які його пережили; журналістів і дипломатів, які у той час відвідали Україну й побачили масове винищення українських селян штучним голодом [5, с. 394-396].

Офіційне визнання США у 1980-х рр. Голокосту як геноциду євреїв показало українській діаспорі можливий шлях до міжнародного визнання Голодомору 1932-1933 р. в Україні. Особливого розголосу та масовості набуло відзначення 50-річчя Великого Голоду у північно-американських, західноєвропейських країнах й Австралії, завдяки чому Голодомор опинився в

фокусі уваги не тільки української громади, але й інших мешканців цих країн, тобто він став однією з тем міжнародної політики. Протягом 1983 р. відбулось багато знакових подій, які відкрили світу масштабність трагедії українського народу 1932-1933 р.: вихід фільму «Незнаний голод»; представницька наукова конференція в Університеті Квебеку (серед доповідачів – Б. Кравченко, Дж. Мейс, Р. Сербин, Максудов); виступи Дж. Мейса в університетах Торонто й Стенфордському; встановлення в м. Едмонтон пам'ятника жертвам Голодомору; 18-тисячний мітинг, організований українською діаспорою біля посольства СРСР у Вашингтоні з закликом визнати голод 1932-1933 рр. геноцидом українців; мітинг у сквері ім. Т. Шевченка в Парижі, на якому А. Безансон порівняв Голокост з Голодомором і дійшов висновку про геноцидний характер останнього, нагальну потребу досліджувати його, щоб подолати дезінформацію комуністичного тоталітаризму й пришвидшити справедливий суд історії [6, с. 50-51].

Важливу роль у розкритті теми Голодомору на міжнародній арені відіграв фільм канадських документалістів «Жнива розпачу» (1984), який вийшов у прокат спочатку англійською, пізніше був продубльований французькою, іспанською та українською мовами. Як зазначає О. Ковальчук, він вважається одним з «найвиразніших обвинувачень сталінського тоталітарного режиму в злочинах проти українського народу». Незважаючи на те, що радянська пропаганда затаврувала «Жнива розпачу», як вигадку «буржуазних українських націоналістів» і «німецьких колаборантів», він був відзначений на багатьох міжнародних кінофестивалях, отримав 11 нагород, серед них 6 перших [5, с. 397].

Внаслідок такого широкого розголосу проблеми Голодомору для її дослідження у 1985 р. було створено комісію Конгресу США по голоду в Україні з Дж. Мейсом у якості виконавчого директора. У 1988 р. вона дійшла висновку про геноцидний характер державної політики 1932-1933 рр. щодо українців й опублікувала тритомник зібраних матеріалів. Комісія не мала компетенції давати правову оцінку подіям, тому цього ж року за ініціативи Світового конгресу вільних українців було створено Міжнародну комісію з розслідування голоду 1932-1933 рр. в Україні, більшість членів якої 1990 р. визнала його геноцидом українців.

Ще до публікації зібраних комісією Конгресу США по голоду в Україні матеріалів вийшла в світ книга американо-британського історика та політолога Р. Конквеста «Жнива скорботи: радянська колективізація та голодомор» (1986). Вона стала результатом наукового проекту з вивчення голоду в українському селі, здійсненого під керівництвом професора Р. Конквеста в Українському науковому інституті при Гарвардському університеті. У передмові Р. Конквест подякував за співпрацю Дж. Мейсу, який асистував професору у цьому проєкті. Книга стала підґрунтям геноцидної концепції Голодомору, була відзначена різними нагородами, у тому числі Державною премією України ім. Т. Шевченка (1994).

2003 р. на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Спільну заяву з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932–1933 років в

Україні, яку підтримали 63 держави-члени ООН з росією включно. Хоча в заяві Голодомор названо трагедією українського народу, а не геноцидом, проте визнання його багатомільйонних жертв і вшанування їх пам'яті на міжнародному рівні свідчило про певний прогрес у цьому питанні.

Питання визнання Голодомору геноцидом українського народу набуло пріоритетності в міжнародній політиці та політиці національної пам'яті України за президентства В. Ющенка. Протягом 2006 – 2008 рр. пам'ять його жертв вшановувалася на державному рівні за участі закордонних делегацій і здавалося, що міжнародна спільнота незабаром теж підтримає українську позицію щодо геноцидності радянської політики 1932-1933 рр. відносно українців. Позитивним сигналом на цьому шляху стало визнання голодомору геноцидом у Заяві Балтійської асамблеї «Про вшанування пам'яті жертв геноциду та політичних репресій в Україні, скоєних у 1932 та 1933 роках» 2007 р. та прийняття у 2008 р. Європейським Парламентом резолюції, в якій визнано «Голодомор (штучний голод 1932–1933 років в Україні) жахливим злочином проти українського народу та проти людяності» [7, с. 59-60].

Однак 27 квітня 2010 р. під час розгляду Парламентською асамблеєю Ради Європи питання щодо визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом українців президент В. Янукович заявив, що застосування цього терміну щодо того чи іншого народу є неправильним і несправедливим [8, с. 232]. Ця заява фактично знецінила зусилля української дипломатії та української діаспори з інформування міжнародної спільноти про причини та наслідки Голодомору 1932-1933 рр. і засудження його організаторів, прийняті раніше парламентами різних держав і керівними органами міжнародних організацій рішення з визнання Голодомору геноцидом українців.

Хоча російська влада, як раніше радянська продовжує заперечувати спланованість Голодомору 1932-1933 рр. і його спрямованість проти українських селян, проте після 24 лютого 2022 р. відновився процес визнання геноцидного характеру радянської політики щодо українців. Зокрема, відгукнулися на звернення Верховної Ради України до національних парламентів від 16 листопада 2022 р. про визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом українського народу й прийняли протягом 2022-2023 рр. відповідні резолюції: Європейський Парламент, Парламентська Асамблея Ради Європи, парламенти Бельгії, Болгарії, Бразилії, Великої Британії, Ірландії, Ісландії, Італії, Колумбії, Люксембургу, Молдови, Нідерландів, Словенії, Франції, ФРН, Хорватії, Чехії, Чилі. Частина з вказаних парламентів не просто приєдналася до визнання Голодомору актом геноциду, але й встановила пам'ятні дати (день, тиждень, місяць) для вшанування його жертв [9].

Зміні позиції міжнародної спільноти щодо українського Голодомору з переважно індиферентної протягом майже усього ХХ ст. до солідарної у 2022-2023 рр. сприяла трансляція світовими медіа наслідків повномасштабного вторгнення російської армії в Україну: тисячі сплюндрованих варварськими бомбардуваннями мирних українських міст і сіл; викрадених, скалічених, замучених, убитих українців; викрадених або знищених об'єктів і предметів культурної спадщини. Масова візуалізація сучасних жахів кремлівської політики

щодо українців допомогла міжнародній спільноті краще осягнути характер подій 90-річної давнини. У багатьох вказаних вище рішеннях парламентів наголошується на спадкоємності сучасної російської політики та радянської щодо українців: спроби знищити їх фізично та ментально, також підкреслюється, що безкарність злочинів радянського тоталітарного режиму, таких, як Голодомор і масові репресії, спричинили сучасну російську агресію проти України.

Отже, виробленню консолідованої позиції міжнародної спільноти щодо визначення Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом українського народу стали на заваді замовчування, дезінформація та спротив російської (раніше радянської) влади; неможливість встановити точну кількість жертв через нечисленність джерельної бази, що призводить до варіативності у підрахунках числа померлих від голоду й викликає недовіру світового співтовариства; небажання донедавна провідних західноєвропейських держав конфліктувати з СРСР, пізніше росією; непослідовність політики української влади з цього питання.

Список використаних джерел і літератури

1. Антонович М. Голодомор 1932-1933 років в Україні в контексті радянського геноциду проти української нації Голодомор 1932-1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом: монографія. За наук. ред. Володимира Василенка, Мирослави Антонович. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. С. 74-94.
2. Голодомор у світовому контексті. URL: <https://www.ukrainer.net/holodomor-u-svitovomu-konteksti/> (дата звернення: 19.01.2024)
3. Балда Т. Вони дивились і мовчали...А ми мовчати не могли! Каменяр: інформаційно-аналітичний часопис Львівського національного університету імені Івана Франка. 2016. № 8-9. URL: <http://kameniar.lnu.edu.ua/?p=5632#more-5632> (дата звернення: 19.01.2024)
4. Про Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років: Постанова Верховної Ради України від 15.05.2003 № 789-IV. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 30. Ст.262.
5. Ковальчук О. Голодомор 1932–1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки: інформативні аспекти. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст. Київ, 2008. Вип. 14. С. 377-400.
6. Безансон А. Пам'ятати й досліджувати! Сучасність. 1983. Ч. 10 (270). С. 48-51.
7. Савчук К. Голодомор – український геноцид. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2015. Вип. 37. Част. 2. С. 58–64.
8. Саган Г. Проблемні питання у визнанні Республікою Хорватія Голодомору геноцидом українського народу. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2023. Вип. 32. С. 220-243.
9. Міжнародне визнання Голодомору 1932-1933 рр. геноцидом Українського народу / упор. Ігор Осташ. Київ: Дп «ГДП». 2023. 256 с.